

УДК 323.1(47+57)

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В СРСР

(дискусії на межі 1980–90 рр.)

Ігор Мельник

Українська академія друкарства,
вул. Підголосько, 19, м. Львів, Україна, 79020; тел.(0322) 59-94-29.

На початку курсу на перебудову партійне і державне керівництво СРСР ще не передбачало гостроти національного питання в багатонаціональній державі. Залишалися теза про розв'язання національного питання в СРСР і положення про радянський народ як нову історичну спільноту. Після казахських подій у грудні 1986 р. міжнаціональні суперечності пояснювали виявами націоналізму, а потім – порушеннями принципів ленінської національної політики. Дискусії навколо національного питання засвідчили неадекватність сприйняття тодішніх суспільних процесів. У найвищих ешелонах влади переважали централізаторські підходи, що намагалися загальмувати самі процеси. Реакція на них пришвидшила розпад СРСР.

Ключові слова: національне питання, міжнаціональні суперечності, інтернаціоналізм, права нації.

Розпочавши демократизацію суспільно-політичних процесів у багатонаціональній державі, радянське керівництво не сподівалося, що вона зумовить національний вибух таких значних масштабів. Аналіз документів КПРС і публікацій у партійній пресі дає підстави стверджувати, що керівники партії та держави 1986 р. ще не мали достатнього уявлення про наростання міжнаціональних суперечностей. У постанові про роботу журналу «Коммунист» ЦК КПРС наголошувалося: «Важливим є комплексний аналіз динаміки соціально-класових і національних відносин, багатоманітності суспільного життя, інтересів, потреб, властивих соціалізму, причин і шляхів подолання антисуспільних явищ» [1, с. 7–8]. Отож, національні відносини не виокремлено, а поставлено в один ряд з іншими суспільними проблемами. На Всесоюзній нараді завідувачів кафедр суспільних наук 1 жовтня 1986 р. М. Горбачов не торкався національних відносин у державі, назвавши питанням питань науково-технічний прогрес.

У новій редакції Програми КПРС зазначено: «Видатне завоювання соціалізму – розв'язання національного питання. Перемога Жовтня назавжди покінчила з національним гнітом і нерівноправністю націй і народностей. Величезну роль відіграло об'єднання на добровільних началах вільних рівноправних народів в єдиній багатонаціональній державі – Союзі Радянських Соціалістичних Республік. У ході соціалістичного будівництва забезпечено швидкий економічний, соціальний і культурний прогрес колишніх національних окраїн. Відійшла в минуле національна ворожнеча, нормою життя стали братерська дружба, тісне співробітництво і взаємодопомога всіх народів СРСР» [2, с. 6]. Таким чином, на по-

чатку перебудови без жодних заперечень сприймали тезу про те, що «*національне питання, яке залишилося від минулого, в Радянському Союзі успішно розв'язано*» [2, с. 29], і визнавали як цілком правильне сформульоване в часи застою положення про нову історичну спільноту під назвою *радянський народ*.

Партійний ідеолог О. Яковлев зазначав, що завдяки соціалізмові розв'язано «національні проблеми, успадковані від царизму: національна нерівноправність, пригнічення одних народів іншими, байдужість до національних культур, мов і їхньої долі, вимирання цілих народів» [3, с. 442]. Однак він не сумнівався й у недоглядах у національній політиці, які треба негайно виправляти, про що інші керівники ще не говорили.

Не лише порівняння теорії з практикою, а навіть підхід до національного питання в теоретичній площині змушує проаналізувати його з іншого погляду, ніж це робить Яковлев. *По-перше*, не тільки в партійних документах, а й у науковій літературі підкреслено особливе значення для нової історичної спільноти російського народу: «Спільною мовою міжнаціонального спілкування в СРСР є російська мова, яка виражає ту роль, котру відіграє російський народ у братній сім'ї народів СРСР» [4, с. 620]. Якщо порівняти російський народ з тими народами Півночі, котрі навіть в умовах радянської влади були приречені на вимирання, то до тези про рівноправність народів СРСР доведеться внести корективи. *По-друге*, нерівноправність закладено в самому національно-державному ладі СРСР, бо одні народи мали союзні республіки, інші – автономні республіки, автономні області, автономні округи, які входили до союзних республік, а ще кілька десятків народів з різних причин не мали своїх національних формувань. Цікаво, що автономні республіки (наприклад, Татарська АРСР) за кількістю населення значно перевищували деякі союзні республіки (Естонію, Латвію і Киргизію). Те саме стосується й території. Наприклад, площа Якутської АРСР (3,1 млн. кв. км.) більша від площі всіх союзних республік, за винятком РРФСР, до якої вона належала [5, с. 1580–1583]. За територією деякі союзні республіки менші не тільки від автономних республік, а й від автономних областей і автономних округів. *По-третьє*, загальновідомою є нерівноправність національних культур і мов, адже деякі народи СРСР навіть не мали до самого його розпаду писемності, а фактичний статус російської мови як мови міжнаціонального спілкування в СРСР і тих мов, які не мали писемності до самого розпаду СРСР, переконує в пропагандистському характері тези про рівноправність мов (і, звісно, культур) у багатонаціональній державі. І *по-четверте*, деякі народи, депортовані ще в роки війни, залишалися поза межами рідної землі, а інші (приміром, євреї) терпіли від офіційної політики ксенофобії.

За традицією попередніх десятиліть, партійні видання писали про світове значення ленінської національної політики КПРС і національного розвитку СРСР. Наприклад, керівник латвійської республіканської партійної організації А. Восс писав про зразкове міжнаціональне співжиття у своїй республіці [6, с. 59], хоча там уже зароджувалися події, які засвідчили неспроможність цієї політики забезпечити національний розвиток євразійської багатонаціональної держави. А перед самим загостренням «проблеми Нагірного Карабаху» керівник ідеологічного від-

ділу Компартії Азербайджану А. Ф. Дашдаміров відзначав великі успіхи інтернаціонального виховання партійних організацій промислових і сільськогосподарських підприємств Нагірно-Карабахської автономної області [7, с. 70–78].

Лише після алматинських подій кремлівське керівництво змінило акценти в характеристиці міжнаціональних взаємин, що підтверджує постанова ЦК КПРС «Про роботу Казахської республіканської партійної організації з інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих». ЦК КПРС звинуватив компартійне керівництво республіки в «серйозних помилках у реалізації національної політики» [8, с. 13]. Насамперед звернено увагу, що на межі 70-х – 80-х років внесок республіки до єдиного народногосподарського комплексу СРСР уже більше не відповідав її економічному й науковому потенціалові, виявилися настрої відособленості й утриманства. Тут використано ту саму ідею, що й у доповіді М. Горбачова на XXVII з'їзді КПРС. Лідер партії вимагав, щоб «внесок усіх республік у розвиток єдиного народногосподарського комплексу відповідав їх зрослому економічному і духовному потенціалові». У цій вимозі відчутно реакцію на «прагнення національної замкнутості, місництва, утриманські настрої» [9, с. 42].

ЦК КПРС наголосив на негативних явищах у міжнаціональних відносинах у Казахстані, зокрема засудив національний егоїзм і самозадоволення. Казахська молодь мала переваги під час вступу до вищої школи, але вона менше вступала до професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів, що готували кадри для провідних галузей індустрії. Те саме стосується поповнення робітничого класу. Національність була основним критерієм під час висування на керівну роботу за умов недооцінювання політичних, ділових і моральних якостей. Доречно зазначити, що саме Казахстан за часів застою вважали прикладом «лабораторії дружби народів», а партійні керівники замість етноніма «казахи» вживали політонім «казахстанці». За матеріалами Всесоюзного перепису населення 1979 р., у республіці переважали росіяни (40,8 %), а титульна нація становила дещо більше третини населення (36,0%); серед інших народів статистика фіксує українців (6,1%), німців (6,1%), а також татар (2,1%), узбеків (1,8%), білорусів (1,2%), уйгурів (1,0%), корейців (0,6%), дунган (0,2%) тощо [10, с. 169]. Такий національний склад населення Казахстану – наслідок колоніальної політики, ще з дореволюційних часів, коли до казахських степів переселяли інші народи. На початку війни сюди переселили приволзьких німців після ліквідації їхньої автономної республіки на Волзі, а наприкінці війни – кримських татар і народи Північного Кавказу. Казахи також зазнали впливу штучних голодоморів у 20-ті – 30-ті роки. На національну структуру населення вплинула політика Москви на освоєння цілих земель. Звичайно, автохтонна людність не могла байдуже ставитися до чужинецької колонізації її земель, адже іммігранти, як правило, поселялися компактно, тобто етнічна територія штучно й послідовно звужувалася.

Безпосереднім приводом для протестів казахської молоді в грудні 1986 р. стало те, що Москва прислала очолювати республіканську партійну організацію етнічного росіянина, який навіть не знав казахської мови. До цього часу в неросійських республіках фактичним керівником був представник ЦК КПРС у ранзі

«другого секретаря ЦК Компартії союзної республіки», здебільшого росіянин за національністю.

Як видно з постанови ЦК КПРС, компартійне керівництво не заглиблювалося в причини виступів казахського народу, наголошувало на серйозних помилках і прорахунках у виховній роботі партійних органів республіки, пов'язувало з ними посилення виявів націоналізму. Вимагаючи усунути ці помилки, Москва поставила завдання новому республіканському партійному керівництву: поглиблювати інтернаціоналізацію всіх сфер суспільного життя й розвивати національно-російську (напевно, казахсько-російську) двомовність.

Казахські події були сигналом для Москви після неадекватного сприйняття міжнаціональних взаємин. Однак найвище партійне керівництво упродовж наступних двох-трьох років не було готовим до радикальних змін у міжнаціональних взаєминах. М. Горбачов наголошував, що національною політикою треба займатися ґрунтовно, протиставляв радянський патріотизм виявам націоналізму і шовінізму, але критикував тільки націоналізм, який, за його переконанням, призводить до ізоляції [11, с. 16]. Засуджуючи національну замкнутість у політиці кадрів, Є. Лигачов вимагав міжреспубліканського обміну випускників вищих і середніх спеціальних навчальних закладів [12, с. 58]. Зрозуміло, такий кадровий обмін приховано мав на меті дальшу асиміляцію неросійських народів, як і пропозиція «ротації» кадрів на міжреспубліканському рівні.

Не знаходячи виходу, партійне керівництво СРСР прямо вказує на використання силових методів для розв'язання міжнаціональних конфліктів. М. Горбачов вимагав посилити відповідальність за роздмухування національних чвар, за пропагування расової чи національної винятковості [13, с. 13]. Далі генеральний секретар висловився за збереження «самобутності кожної нації і народності», хоча між винятковістю й самобутністю як синонімами межа досить розмита [14]. Зрештою, кожна нація виняткова по-своєму і без уваги до таких її особливостей не можна говорити про наукове дослідження. Звичайно, у разі упередженого ставлення особливість можна протиставити винятковості, але тоді це вже не наука, а тільки політичне замовлення.

Якщо на початку перебудови міжнаціональні суперечності пов'язували з виявами націоналізму, то згодом їх пояснювали порушенням ленінської національної політики, яка охоплює широке коло питань. До них належать: забезпечення свободи розвитку великих і малих народів; розвиток національних відносин на основі повної рівності й добровільної співпраці народів; зрівняння в правах народів для створення національної радянської (соціалістичної) державності; допомога з боку розвинених великих націй малим націям і народностям у ліквідації фактичної нерівності в економічній, політичній і культурній галузях; обов'язкова й послідовна реалізація демократичного централізму в державному будівництві в умовах багатонаціональної країни [15, с. 68].

Тривале замовчування національних проблем в СРСР не сприяло об'єктивному оцінюванню міжнаціональних суперечностей на межі 80-х – 90-х років, коли

вони особливо загострилися. Звідси – різні підходи до їхнього розв'язання. Навіть наприкінці 1989 р. О. Пчелінцев вважає національне питання в СРСР другорядним, підпорядковуючи його технологічним, економічним, соціальним, екологічним, культурним та іншим проблемам [16, с. 10]. За В. Андреевим, політика гармонізації міжнаціональних відносин має започаткувати другий етап перебудови політичної системи [17, с. 61]. Він пропонує надати нові права союзним республікам у галузі економіки й соціально-культурного розвитку. Однак така пропозиція суперечить основній zasadі радянського федералізму: за Конституцією, права Радянського Союзу похідні від прав союзних республік. Е. Тадевосян наголошує на пріоритетності інтернаціонального, загальносоюзного інтересу під час розв'язання міжнаціональних суперечностей, висловлюється за створення нових національно-територіальних формувань для багатьох національних меншин (німців, поляків, корейців, кримських татар, болгар, греків, уйгурів, циганів, гагаузів, угорців та ін.) [18, с. 49]. Водночас у партійній пресі порушують питання про доцільність національно-культурної автономії на тій підставі, що в умовах соціалізму вона не суперечить інтернаціоналізмові [19, с. 47], хоча негативне ставлення до такої автономії Леніна загальновідоме.

Інакше розглядає міжнаціональні відносини Ю. Римаренко. На його думку, «нинішній національно-територіальний поділ не є перешкодою для того, щоби люди всіх національностей могли нормально жити в будь-якому куточку країни» [20, с. 27]. Гарантії вільного розвитку націй, без дискримінації на національній основі повинні ґрунтуватися на Загальній декларації прав людини (1948 р.). Основним у сфері міжнаціональних взаємин учений вважає подолання волюнтаризму і демонтаж сталінської моделі національної політики, коли до національного питання застосовували грубу адміністративну силу центру, яка не зупинялася навіть перед злочином. Помилкова теза про розв'язання національного питання в багатонаціональній державі формувала хибні уявлення про національні відносини в СРСР. Ю. Римаренко формулює такі пропозиції: «Магістральний шлях виходу з труднощів, що виникли в сфері міжнаціональних відносин, – економічна і політична реформи, повна реалізація принципів федералізму. Ключові принципи тут: безумовне дотримання прав громадянина будь-якої національності на всій території країни; повне втілення суверенітету союзних республік і новий рівень самостійності всіх видів автономії; збереження цілісності країни, федерації вільних і рівноправних республік, що добровільно делегують Союзові частину своїх прав заради досягнення спільних цілей» [20, с.38].

К. Гізатов наголошує на тому, що в багатонаціональних державах взаємодіють протилежні сили – доцентрові й відцентрові. Як переконаний учений, процес формування націй в СРСР ще не закінчився, триває досі, тому в національних відносинах є дві тенденції. Однак на офіційному рівні акцентували на зближенні націй, ігноруючи прагнення національних спільнот до самозбереження, розвитку своїх особливостей. Гізатов пише: «Зустрічність процесів, існування в сфері міжнаціональних відносин різноспрямованих тенденцій – це факт, закорінений в об'єктивному існуванні національних відмінностей, тих особливостей, що вияв-

ляються в мові, культурі, історично сформованому укладі життя, побуті, традиціях кожного народу і т. д.» [21, с. 57]. Дослідник пропонує створити *нову концепцію національних відносин*, у якій не буде кон'юнктурних підходів, а міжнаціональні взаємини оцінюватимуть як складну внутрішньо суперечливу систему, щоб забезпечити повну рівноправність усіх націй, народностей і етнічних груп на основі відновлення ленінських принципів національної політики.

Прихильники збереження цілісності СРСР по-різному розглядають питання національних меншин. Т. Глушкова не задоволена тим, що в Паризькій хартії для нової Європи, яку 21 листопада 1990 р. схвалили 34 держави, інтереси національних меншин протиставлено «всенациональним інтересам» [22, с. 152]. А журнал «Діалог» оцінює цей міжнародно-правовий документ інакше: він закидає керівництву Литовської республіки докір про порушення прав національних меншин (росіян і поляків) у сфері освіти [23, с. 48].

На думку деяких дослідників, треба вжити заходів, спрямованих на послаблення етатистських тенденцій у національному питанні. Заходи мають передбачати: 1) констатацію багатонаціональності кожної союзної республіки; 2) затвердження процедури виходу союзної республіки з СРСР; 3) зміцнення в масштабах СРСР усіх етносів як *суб'єктів культурної творчості* [24, с. 18]. Нема сумніву, що такі заходи не скеровують на розв'язання міжнаціональних суперечностей, бо їхня мета очевидна: докласти зусиль, щоб зберегти СРСР без територіальних втрат. Наголошення на багатонаціональності союзної республіки не випадкове, адже в такому разі доведеться переглянути статус титульної нації, зокрема її право на самовизначення на етнічній території. Цілком очевидно, що багатонаціональність республіки суперечить праву титульної нації на землю своїх предків. У разі такого підходу міжнаціональні взаємини ще більше ускладняться, адже вже тоді виникали конфлікти між корінним народом і некорінним населенням, особливо в республіках Прибалтики. Для самозбереження титульні нації почали конституційно затверджувати державний статус своїх мов у союзних та автономних республіках. Звісно, затвердження процедури виходу союзної республіки з СРСР може мати протилежні наслідки. Апологети цілісності СРСР сподіваються етатистськими методами, проти яких вони самі виступають, зберегти багатонаціональний Радянський Союз, забуваючи, що заборони не завжди дають очікуваний результат. Нарешті, трактування етносів як суб'єктів культурної творчості фактично означає, що їх позбавлено політичних прав, а серед них і права вирішувати самим свою долю. Без політико-правових гарантій суб'єкти культурної творчості приречені на пришвидшений процес асиміляції.

Національним домаганням народів протиставляли своєрідне трактування інтернаціоналізму. Е. Баграмов вважає, що інколи доводиться поступатися частиною національного задля інтернаціонального, тому комуністи мають бути готовими до такого підходу, щоб дати приклад безпартійним масам [25, с. 56]. Однак взаємини між державами, у яких влада належала комуністам, засвідчували протилежне. Керівництво Монгольської Народної Республіки не погодилося 1949 р. на приєднання їхньої країни до Китаю, у якому до влади прийшли комуністи. Тери-

торіальні суперечності між СРСР і КНР призвели до збройних конфліктів. Національні інтереси переважали в міждержавних суперечностях між КНР і КНДР, КНР і СРВ, Угорщиною і Румунією тощо.

Складність міжнаціональних взаємин і невідповідність до їхнього конструктивного розв'язання виявилися в такому простому, на перший погляд, питанні, як використання національної символіки. На думку І. Дементьєва, «для досягнення суспільного спокою, нормалізації міжнаціональних відносин доцільно зняти обмеження на використання національної символіки, якщо вони ще зберігаються» [26, с. 45]. А в зверненні з'їзду народних депутатів СРСР підкреслено «необхідність повсюдного шанобливого ставлення до державних символів, історичних пам'яток, духовних цінностей народів» [27, с. 10]. Отож, найвищий представницький орган СРСР закликав шанобливо ставитися до *державних* символів, цебто тих, які нав'язані народам у період культу Сталіна, а не до *національної* символіки, що має стати державною.

Гострі дискусії точилися навколо питання про республіканський госпрозрахунок союзних республік. Міжреспубліканський поділ праці посилив взаємозалежність господарств союзних республік як частин єдиного народногосподарського організму [6, с. 53]. Неефективність такої штучної системи на євразійському просторі підтвердив період застою. Однак апологети збереження централізованого управління не хотіли змін. Водночас, на думку С. Чешка, «прибалтійський варіант» перебудови спроможний започаткувати реорганізацію СРСР, відновивши первісні принципи його побудови. У цьому нема випадковості, адже Прибалтика належала до найрозвиненіших соціально-економічно регіонів СРСР, мала досить високий інтелектуальний потенціал, рівень суспільної свідомості, політичної культури. Саме тому прибалтійські республіки найбільше відчували недосконалість системи управління економічними і соціальними процесами, а тому відкривали перспективи реформам. Звичайно, не треба забувати про політичні особливості республік Прибалтики, зумовлені їхньою окупацією в роки Другої світової війни – факт, який визнано в СРСР на офіційному рівні [3, с. 533].

Започатковані ідеї економічного суверенітету в Прибалтиці, зазначає С. Чешко, зумовлять серйозні зміни в державному ладі СРСР, що може виявитися двома варіантами: 1) поміркованому; 2) у край радикальному [28, с. 99]. Якщо перший варіант сприятиме регенерації федеративних зв'язків, які деформовано за часів Сталіна, то другий може призвести до встановлення конфедеративних міжреспубліканських зв'язків, що створюють передумови для повної самостійності союзних республік як незалежних держав, адже йдеться про запровадження республіканських митних кордонів, запровадження власної валюти й республіканського громадянства, формування власних військових контингентів тощо.

Такому підходові суперечать офіційні ідеологічні стереотипи із задогматизованим розумінням інтернаціоналізму. Як наголошує С. Чешко, «представники старої школи тлумачення марксизму-ленінізму таврують будь-яку спробу децентралізації СРСР як підживлення інтернаціоналізму. Для них інтернаціоналізм неодмінно має класову природу й класові функції, тобто завжди пролетарський, хоча в

соціалістичному суспільстві, у якому нема класових антагонізмів, інтернаціоналізм утілює модель відносин між народами (чи державами), що ґрунтується на засадах рівноправності, взаємоповаги, солідарності, співпраці тощо». Учений зазначає, що справжній інтернаціоналізм у конкретних умовах перебудови має полягати не в насильницькому стримуванні децентралістських ініціатив союзних республік, політичної творчості мас на основі республіканської самосвідомості, а в тому, щоб сприяти зміцненню правового суверенітету республік і водночас зміцненню верховного правового суверенітету Радянського Союзу [28, с. 101].

Треба зазначити, що поняття «верховного правового суверенітету» для СРСР не пояснює правових засад взаємин союзних республік і СРСР, фактично суперечить договірній основі СРСР, у якому республіка не відчужує свого суверенітету. До речі, такий висновок випливає з твердження С. Чешка: «головною метою створення СРСР не було розв'язання національного питання як такого», а лише «форма організації зв'язків між національними державами, між кількома націями, що політично самовизначилися» [28, с. 104]. Таке твердження, в основному, слушне. Адже в Раді Національностей Верховної Ради СРСР представлено, за Конституцією СРСР, не народи багатонаціональної країни, а репрезентовані національно-територіальні утворення, тому в ній може й не бути представника титульної нації. Звідси – дві проблеми, які мав СРСР аж до його розпаду: удосконалення радянської федерації і врегулювання міжнаціональних відносин.

Партійно-державне керівництво СРСР опинилося в «глухому куті»: збереження СРСР вимагало докорінних змін у міжнаціональних взаєминах, перебудови взаємин між союзними республіками на конфедеративних засадах, а в найвищому владному ешелоні гору взяли централізатори, які протидіяли найменшим спробам реформувати СРСР. Однак виступ централізаторів-ортодоксів у серпні 1991 р. не сприяв збереженню СРСР, а навпаки, ще більше гальванізував відцентрові тенденції. Як наслідок, СРСР припинив своє існування, розпавшись на незалежні держави, спадкоємці колишніх союзних республік.

-
1. У Центральному Комітеті КПРС. Центральний Комітет прийняв постанову про журнал «Коммунист» // *Комуніст України*. – 1986. – № 9. – С. 7–8.
 2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Нова редакція. Прийнята XXVII з'їздом КПРС // *Комуніст України*. – 1986. – № 5. – С. 52.
 3. Яковлев А. Н. Реализм – земля перестройки: Избранные выступления и статьи. – М.: Политиздат, 1990. – 544 с.
 4. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
 5. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1982. – 1600 с.
 6. Восс А. Союз нерушимый // *Коммунист*. – 1986. – № 3. – С. 48–59.
 7. Дашдаміров А. Ф. Удосконалюємо інтернаціональне виховання // *Комуніст України*. – 1986. – № 8. – С. 70–78.

8. В Центральном Комитете КПСС. Центральный Комитет КПСС принял постановление «О работе Казахской республиканской партийной организации по интернациональному и патриотическому воспитанию трудящихся» // Коммунист. – 1987. – № 12. – С. 13.
9. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС товарища Горбачова М. С. 25 лютого 1986 року // Комуніст України. – 1986. – № 4. – С. 5–75.
10. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д. И. (гл. ред.) и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 608 с.
11. Революционной перестройке – идеологию обновления. Речь Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева на Пленуме ЦК КПСС 18 февраля 1988 года // Коммунист. – 1988. – № 4. – С. 5–31.
12. О ходе перестройки средней и высшей школы и задачах партии по ее осуществлению. Доклад члена Политбюро ЦК КПСС, секретаря ЦК КПСС Е. К. Лигачева 17 февраля 1988 года // Коммунист. – 1988. – № 4. – С. 32–66.
13. О практической работе по реализации решений XIX Всесоюзной партийной конференции. Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева на Пленуме ЦК КПСС 9 июля 1988 года // Коммунист. – 1988. – № 12. – С. 4–27.
14. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А.А. Бурячок, Г. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – Т. 2. – С. 188; 2000. – Т. 2. – С. 595.
15. Живой вопрос теории и практики // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 68–71.
16. Пчелинцев О. Люди – прежде наций. Мысли консерватора // Век XX и мир. – 1989. – № 11. – С. 10–11.
17. Андреев В. Об экономической самостоятельности республик // Коммунист. – 1989. – № 12. – С. 59–65.
18. Тадевосян Э. Советский федерализм: пути развития // Коммунист. – 1989. – № 13. – С. 48–49.
19. Из почты КПСС: О национальном вопросе // Коммунист. – 1989. – № 15. – С. 46–52.
20. Римаренко Ю. Оновлюючи інтернаціональне і патріотичне виховання // Під прапором ленінізму. – 1990. – № 1. – С. 27–38.
21. Гизатов К. Противоречия, и их проявление в национальной психологии // Коммунист. – 1989. – № 11. – С. 57–62.
22. Глушкова Т. Хищная власть меньшинства / Над строками «Парижской хартии для новой Европы» // Наш современник. – 1991. – № 4. – С. 147–172.
23. Гланц Ю. Литовская «Белая книга» // Диалог. – 1991. – № 12. – С. 4.
24. Гусейнов Г., Драгунский Д., Сергеев В., Цымборский В. Этнос и политическая власть // Век XX и мир. – 1989. – № 9. – С. 13–18.
25. Баграмов З. О противоречиях в сфере межнациональных отношений и путях их разрешения // Политическое образование. – 1989. – № 12. – С. 47–57.
26. Дементьев И. О психологии национальных конфликтов // Коммунист. – 1990. – № 1. – С. 43–50.

27. Звернення З'їзду народних депутатів Союзу Радянських Соціалістичних Республік до громадян СРСР // Під прапором ленінізму. – 1990. – № 1. С. 9–11.
28. Чешко С. Экономический суверенитет и национальный вопрос // Коммунист. – 1989. – № 2. – С. 97–105.

NATIONAL QUESTION IN THE USSR

(DISCUSSIONS AT THE END OF THE 80-s – THE BEGINNING OF THE 90-s)

Ihor Mel'nyk

*Ukrainian Academy of Printing,
The Pidholosko Str., 19, L'viv, Ukraine, 79020; tel.(0322) 59-94-29*

Party and state leaders of the USSR didn't foresee at the beginning of the «rebuilding» the keenness of national question in international country. Thesis about the outcome of national question in the USSR and the principle of the Soviet people as a new historical community reserved the main. International contradictions were explained as a manifestation of nationalism after the Kazakh events in December of 1986, and later – as a break of the principles of Lenin's national politics. Discussions concerning national question witnessed disaccord in perception of social processes. A centralistic point of view attempted to break those processes predominating among the ruling clique. Reaction to them only precipitated disintegration of the USSR.

Key words: national question, international contradictions, internationalism, rights of the nation.

Стаття надійшла до редколегії 08. 04. 2004

Прийнята до друку 10. 08. 2004